

DİALOJİ TƏKRAR

Dialog ontoloji cəhətdən ilkin nitq forması kimi iki ünsiyyətçi tərəfindən həyata keçirilir, müntəzəmlik, reproduksiya əlamətləri, rəsmi, məlumatverici və xüsusi quruluş qanunları ilə öz ünsiyyət vahidlərinə malikdir.

Dialog ünsiyyətinin minimal vahidi, öz niyyəti olan müraciət edənin və ya adresatın kommunikativ dizaynını həyata keçirən kommunikativ addımdır. Kommunikativ addımın başlanğıc ifadəsi və reaksiya kimi öz tipologiyası var.

Kommunikativ addımdan daha böyük bir vahid, kommunikativ niyyət ilə birbaşa əlaqədə olan kommunikativ gedişdir. Kommunikativ gedişi təşkil edən addımlar kommunikativ dizaynın bilərəkdən həyata keçirilməsidir. Dialog prosesində iştirakçılardan birinin istifadə etdiyi kommunikativ kursun da öz təşəbbüs və reaksiya tipologiyası var. Kommunikativ kursun cəmi və həcmnin formalaşmasında kommunikativ mühit böyük rol oynayır ki, bunda xarakterik niyyətləri ilə müvafiq addımlar ardıcılıqla yerləşdirilir.

Dialog ünsiyyətinin makro vahidi dialog birliyi - kommunikativ bütövlüyü və tamlığı olan və iki ünsiyyətçi tərəfindən yaradılan monotemik vahiddir. Dialogi vahid məntiqi-semantik uyğunluq, qrammatik (tam və ya qismən), leksik, prosodik (tam və ya qismən) bütövlüyü ilə xarakterizə olunur.

Tədqiqatçılar müasir kommunikativ məkanda baş verən bir çox dəyişikliklər arasında dialogun əhatə dairəsinin genişləndiyini qeyd edirlər. Dialog ünsiyyətinin müsbət nəticəsinin ən vacib şərti müraciət edən və ünvanlananın mövqelərinin qarşılıqlı yönəldilməsidir. Nitqlə əlaqənin tənzimlənməsinə yönəlmiş ifadələrin rolu dialog iştirakçıları üçün görünməz olaraq qalır, lakin bu, dialog ünsiyyətinin müvəffəqiyyətini təmin etmək üçün onu bu cür nitq parçalarının əhəmiyyətindən məhrum etmir. O, diskursun mənalı inkişafı baxımından lazımlı olmaya bilər, lakin nitq qarşılıqlılığını əlaqələndirmək və tənzimləmək üçün tələb olunur.

Danışq ünsiyyətinin öyrənilməsində yeni yanaşmalar adresatın mövqeyini nəzərə almağa əsaslanır. Xüsusi aktuallıq dinləyicinin ünsiyyət vasitələrinin təsviri, nətiqin nitq hərəkətlərinə "operativ reaksiya" verən və dialoqda "geriyə əlaqə" təmin edən ünsiyyətlərdir ki, bu da təkrarlara məxsusdur. Dialogi ünsiyyəti ahəngdarlaşdırma vasitəsi kimi öyrənilməsinin aktuallığı, dialog qarşılıqlı əlaqəsinin getdikcə artan rolu, kollokvallaşma meyli ilə əlaqədardır. Dialogi təkrarın kommunikativ koordinasiya vasitəsi kimi araşdırılması, ünsiyyət ahəngdarlığı, doğma dillərin

ünsiyyət qabiliyyətlərini optimallaşdırmaq üçün praktiki tövsiyələrin hazırlanmasına kömək edəcəkdir.

Həm təklif, həm də məqsədli məzmun ötürə bilən nitq vahidləri ilə yanaşı, dialoq nitqində məqsədli məzmunun ötürülməsində ixtisaslaşan bölmələr fərqlənir. "Xüsusi" bölmələrə ünsiyyət niyyətləri və yüksək dərəcədə pragmatizm ilə xarakterizə olunan dialoqlu təkrarlama daxildir.

Bir dialoq təkrarını meydana gətirən bir işarə, dinləyicinin "başqasının" nitq materialını özünün "ünsiyyətçi damğası" ilə istifadə etməsi, yəni həmsöhbətin nitqinə müəyyən bir tənzimləmə niyyəti və ya zehni / emosional münasibətini ifadə etmək məqsədi ilə istifadə etməsidir. Müəyyən edilir ki, dialoqun təkrarlanması aydın diferensial struktur-semantik xüsusiyyətlərə malik deyil, funksional iki istiqamətliliyi nümayiş etdirir.

Dialoji təkrarlama (DT) bir dialoq diskursunun təşkili prosesi və tərəfdaşların kommunikativ qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsi kimi mühüm rol oynayır. Bu, DT-nin iki tərəfli istiqamətlənməsindən irəli gəlir, ünsiyyətin inkişafına təsir göstərən diskursiv xarakteri, diskurs quruluşunun təşkili və tənzimləmə, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi ilə əlaqədardır.

Həmsöhbətin sözlərinə sürətli bir kortəbii reaksiya kimi dialoq təkrarlamasının universallığı, onun müxtəlif ünsiyyət funksiyalarını yerinə yetirə bilməsi ilə əlaqədardır. Dialoji təkrarlanmanın inkişaf etmiş kommunikativ-funksional təsnifatı çərçivəsində dörd növü fərqləndirilir:

- DT ünsiyyət dəstəyi vasitəsi;
- DT ünsiyyətdə kommunikativ çətinliklərin göstəricisi kimi;
- DT şifahi özünüdəyər vasitəsi kimi;
- DP emosional-qiymətləndirici reaksiya olaraq.

Dialoji təkrarlama yalnız şifahi nitqdə deyil, eyni zamanda yazılı formada da fəaliyyət göstərir (məsələn, internet diskursu). Funksional yükün xüsusiyyətləri və dialoji təkrarın tezliyi ünsiyyət dairəsi və mühiti ilə müəyyən edilir.

Əksər alimlər dialoqun bir sıra subyektiv və obyektiv amillərin təsiri altında öz qanunlarına uyğun inkişaf etdiyini qəbul edir və qeyd edirlər ki, hər iki ünsiyyətçi nitq ünsiyyətinin axınına bərabər dərəcədə təsir göstərir. Əlbəttə ki, fəal və səmimi maraqlanan dinləyici kooperativ ünsiyyətin yaranmasında çox vacib rol oynayır. O, həmsöhbətin əlaqəsi, cari mövcud diskursiv prosesin müvəffəqiyyəti və ya uğursuzluğu barədə həmsöhbətinə signal verir. Dialoq reaksiyaları (başda DT daxil olmaqla) başqasının nitqini tənzimləmək üçün istifadə olunur, bir növ həmsöhbət nəzarətinin olmaması danışanın nitqinə və hərəkətlərinə qulaq asmaq kommunikativ narazılığa, anlaşılmaqlığa, həmsöhbətlərin emosional pozğunluğuna səbəb ola bilər.

N. Şvedovanın 1960-cı ildə verdiyi tərifin bu fenomenin tədqiqatçıları tərəfindən də qəbul edilməsi əhəmiyyətlidir. "Təkrarlama, nitq qaydalarına uyğun qurulur, mürəkkəb bir formaya (dialoq birliyi) daxil olur və buna görə də ilk replikanın şifahi tərkibinin əsas elementləri olan və formasına tabe olan sintaktik cəhətdən müstəqil ikinci replikadır" [3, s.283]

Təkrarlama anlayışı ilə yanaşı, "sitat" və "leksik təkrarlama" anlayışlarından da istifadə olunur. İnanırıq ki, araşdırmamızda qəbul edilən "dialoji təkrarlama" termini monoloji diskurslarda və ya natiqin özünün nitqində təkrarlanmaqdan fərqli bir hadisənin spesifikliyini daha dəqiq əks etdirir.

Tədqiqatçılar nitqin vahidi kimi təkrarlanmanın statusu, onun digər nitq ünsiyyəti ilə əlaqəsi məsələsini birmənalı şəkildə həll edirlər.

Bəzi alimlər hesab edirlər ki, həmsöhbətin söylədiklərini təkrar etmək bir bəyanat hesab edilməməlidir, yalnız köməkçi kommunikativ addımdır.

S.V. Andreeva DT-ni şifahi ünsiyyət vahidi hesab edir, lakin müstəqil deyil, köməkçi kimi qəbul edir, çünki o, diskussiyada müstəqil əhəmiyyət daşıyır. [1, s.34]

Əksər tədqiqatçıların diqqəti replikanın təkrarlanması formasına yönəldilir və onların kommunikativ funksiyaları və intonasiya dizaynı yalnız yol boyu qeyd olunur. Hazırda təkrarlanan struktur tiplərinin bir neçə təsnifatı mövcuddur. [Şvedova 1960, Tarasenkova 1973, Bırdina 1992, Kuliniç 1984]

Təhlil etdiyimiz elmi ədəbiyyatda tədqiqatçılar aşağıdakı təkrarlama funksiyalarından bəhs edirlər: 1) təkrarlama- emosional reaksiya, həmsöhbətin mesajına modal qiymətvərmə vasitəsi, 2) təkrarlama- dialoq birliyini təşkil edən əsas vasitələrdən biri, danışıq dialoqunda replikalarla əlaqə qurma vasitəsi kimi, 3) təkrarlama- sözü tamamlamaq üçün vaxt qazanmaqdan ötrü təkrarlama (tərəddüd edilən fasilələr üçün yer), 4) təkrarlama- həmsöhbətin nitq fəaliyyətinin təşviqi, diqqət və maraq signalı olaraq təkrarlanması, həmsöhbətlə razılaşma, 5) təkrarlama- təkrar-mübahisə

Beləliklə, elmi nitqdə bu nitq fenomeninin yalnız müəyyən məqamlarının əks olunduğu aşkar edilir. Hazırda DT-nin statusu göstərilmir, müasir elmi bilik səviyyəsinə cavab verən DT-nin tərfi yoxdur. DT-nin dil təbiətinin ümumiləşdirilməsi, fəaliyyətinin psixolinqvistik və sosiolinqvistik qanunları yoxdur. Əsasən, dinləyicinin mövqeyindən diskurs vahidlərini nəzərdən keçirmə meylinin nəticəsi olan bu hadisənin dialoq, ünsiyyət tərəfi əksər hallarda nəzərə alınmır. Bu fenomenin mövcud təsnifatları, fikrimizcə, quruluşu olmadığından tam olmayan uyğunsuzluqla xarakterizə olunur. Bu nitq fenomenini bu tədqiqatlar prosesində qazanılan uğurları nəzərə alaraq öyrənmək lazımdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. С.В.Андреева Типология конструктивно-синтаксических единиц в русской речи // Вопросы языкознания. 2004. № 5. С. 32-45.
2. Борисова И.Н. Русский разговорный диалог, структура и динамика. М.: Изд-во КД «ЛИБРОКОМ» 2009, 320 с.
3. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. М.: Изд- АН СССР, 1960, 377с.
4. Шведова Н.Ю. К изучению русской диалогической речи. Реплики-повторы // Вопросы языкознания. 1956, № 2, с. 67-83.
5. Якубинский Л.П. О диалогической речи // Избранные работы: Язык и его функционирование. М.,1986, с.17-58.
<http://cheloveknauka.com/dialogicheskiy-povtor-kak-sredstvo-organizatsii-rechevogo-vzaimodeystviya#ixzz6MXO5CW7B>

XÜLASƏ

Tədqiqatın obyektı bir ünsiyyətçinin digərinin ifadəsinə istiqamətlənən nitq reaksiyasından ibarət olan bir dialoq təkrarıdır. Tədqiqat mövzusu dialoq təkrarlamasının bir nitq vahidi kimi leksik-qrammatik və kommunikativ-praqmatik xüsusiyyətləri, şifahi və yazılı nitqin müxtəlif növlərində fəaliyyətinin xüsusiyyətləridir. Tədqiqatın elmi yeniliyi, mütəmadi (XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq) dilçilərin baxış sahəsinə düşən dialoq təkrarlamasının hələ sisteməlik əhatəli təsvir almaması ilə əlaqədardır. Dialoji təkrarlama bir proses və tərəfdaşların kommunikativ qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsi olaraq dialoq diskursunun təşkilində mühüm rol oynayır. Bu, dialoji təkrarlamanın iki istiqamətli yönəlməsindən irəli gəlir.

Açar sözlər: *kommunikasiya, nitq, diskurs, dialoq, təkrar, replika*